

מעשה שהיה

מלמד שהניח

הרב אריה ליכטנשטיין
כל הילדים בכ"י
תה ג' במעונות
הקיץ 'שלום

ושלוה' חיכו ליום הזה.

זהו מנהג וותיק של המלמד ר' אפרים, והכל ציפו לכך בכליון עיניים.

כבר שנים רבות שר' אפרים משמש כמלמד לכיתה ג' בתלמוד תורה לימות הקיץ שעל ידי מעונות הקיץ 'שלום ושלוה'.

זורות דורות של יהודים יראי ה' צמחו על ברכיו, הן מעבודת המלמדות שבכל השנה והן מימות הקיץ.

כיון שגם סופר סת"ם הוא ר' אפרים בשעות אחר הצהריים, על כן משתמש הוא גם במקצועו זה על מנת להקנות לילדים תורה ויראת שמים.

אחת בשנה, לקראת סוף ימי הקיץ, מביא ר' אפרים בתי תפילין ופרשיותיהן אל כיתתו, ומראה הוא לתלמידיהם את הפרשיות, את סדר הכנסתן אל תוך הבתים וכמובן את מלאכת ההכנסה עצמה וסגירת הבתים.

גם בשנה זו עשה זאת ר' אפרים.

ביום שלישי שנכפל בו כי טוב, הביא ר' אפרים לכיתה פרשיות ובתים.

כיון שלא היו ברשותו פרשיות מוכנות, ביקש הוא מידידו הסופר, ר' שמואל, שישאיל לו פרשיות ובתים שהוזמנו אצל ר' שמואל על ידי מאן דהוא.

אכניס בעבורך את הפרשיות אל תוך הבתים. כך יאה זה' זה' נהנה וזה לא חסר'... אתה תהנה מכך שאחסוך לך טירחה. ואני, אוכל לקיים את חוקי כמימים ימימה...

ר' שמואל שמח על כך. לא היה לו צל צילו של ספק שהלקוח שהזמין את התפילין יתנגד לכך.

וכי מי יתנגד שר' אפרים - הסופר הירא שמים והמלמד הנודע - יכניס את פרשיות התפילין של בנו אל תוך הבתים???

למען הסר ספק, התקשר ר' שמואל ושאל את אותו הקונה אם מסכים הוא לכך. הסכמת הקונה ניתנה בשמחה.

וכך הביא ר' אפרים את פרשיות התפילין והבתים שמסר לו ר' שמואל אל כיתתו.

הוא הניחן בארון לא לפני שהזהיר את הילדים שלא יגשו אליהן ולא יגעו בהן ללא רשותו.

במהלך השיעור יצא ר' אפרים למספר דקות מהכיתה. הוא ביקש להכין לעצמו כוס תה להרוות את גרונו.

פסקי דינים

דיני שכנים א' הרב חיים קאהן שליט"א

הרחקת נזקין א'

סוגי דיני נזקי שכנים

דיני נזקי שכנים מסדרים את הזכויות ואת החובות של שכנים בשני נושאים:

(א) דיני 'הרחקת נזקין', דהיינו האיסור למשתמש בתוך שלו וגורם בעקיפין היזק לרשות חבירו, או מונע ממנו להשתמש בשלו.¹ דינים אלה מקורם בדיני 'גרמא' ו'גרמא' שהם ענף מדיני נזקין,² אבל מיוחדים לנזקי שכנים, כפי שיבואר בע"ה.

(ב) דיני המשתמש ברשות השכן, דהיינו באיזה הנאים מותר להשתמש ברשות חבירו, ואימתי זוכה ב'חזקת תשמישים' ברשות השכן, ששוב אינו יכול למנוע ממנו תשמיש זה.³

יסוד סידור הדינים

כתבו הפוסקים שסידור הזכויות נעשו על ידי חז"ל ומיוסדים על הפסוק 'בין איש ובין אחיו ובין גרו' (דברים א' ט"ז) שהתורה מסרה לחז"ל את סידור מנהג יישוב בני המדינה שמטרתו להשכיח שלום בין אדם לחבירו, ונעשה דין תורה.⁴ וכתבו הראשונים 'כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג', י"ז) והקפידה תורה שלא יעשה אדם בתוך שלו דבר הגורם היזק לחבירו'.⁵

הרחקת נזקין בנזקי שכנים

דיני הרחקת נזקין בנזקי שכנים מסועפים, ובגמרא ופוסקים דנו על אופנים שונים של נזקי שכנים וההרחקות שחז"ל חייבו בהם, וכן דנו באם הזיק האם חייב בתשלומין הן אם הרחיק או לא הרחיק.

להבנת הענין בכללו, אקדים כמה כללים שעליהם מיוסדים ההלכות של הרחקת נזקין בנזקי שכנים, ופרטי דינים אלה יבוארו בהמשך בע"ה.

הענין בכללו

הכלל בדיני הרחקת נזקין הוא, שכל שעושה בתוך שלו ומאליו נעשה היזק לחבירו, על הניזק להרחיק את עצמו,⁶ לעומת זה, אם עושה פעולה בתוך שלו לטובת עצמו, שגורם כאילו יורה חצים על חבירו (גירי דילי), על המזיק להרחיק את עצמו כפי השיעור שקבעו חז"ל.⁷ כפי שיבואר להלן נחלקו הראשונים באם הרחיק כפי השיעור שקבעו חז"ל ואעפ"כ הזיק, האם חייב לשלם.

הרחקת נזקין או שמירת נזקין

יש שביאר שדיני הרחקת נזקין אינו חייב של שמירת נזקין שהתורה חייבה בד' אבות נזקין, שא"כ לא היה די בהרחקה והיו מחייבים לבטל את השימוש שגורם היזק, וע"כ שלא חייבה התורה חיובי תשלומי נזקין אם ע"ז יתבטל השימוש בשלו,⁸ וזה כפי שהוכיח שהכרעת המחבר היא שאם הרחיק פטור לשלם.

ברם, כאמור הראשונים נחלקו האם מי שהרחיק כדין והזיק חייב לשלם,⁹ שיש שכתבו שאמנם הקפידה התורה שלא יעשה אדם בתוך שלו דבר הגורם היזק לחבירו אבל א"א למנוע ולאסור שישתמש בשלו, ולכן לא החמירו חכמים עליו להרחיק יותר מהרגיל, אבל אם בכל זאת הזיק, לא פטרו אותו מתשלומים.¹⁰

לאחר הרחקה אין איסור מזיק

ונראה שלדעות אלה לאחר שהרחיק כפי שראו חז"ל שראוי להרחיק, שוב אין עליו חיוב שמירת נזקין מהתורה בכל האמור בדיני נזקי שכנים, שממילא אם הרחיק כשיעור שקבעו, ובכל זאת הזיק, הגם שחייב בתשלומין לא עבר על איסור מזיק, שהרי עשה כדין.¹¹

ביאור גדר הרחקת נזקין

לבאר את הענין בכללו, כתב החזון איש שענין קביעת ההרחקות (בנזקי שכנים) נמסרה לחכמים, כי שימושי בני אדם לא מצטמצם מים לכל אחד בחלקו, שהרי החופר בור בצד מיצר חבירו, משמש לו קרקע תבירו לכותל¹², ונצטוונו שחכמים ישקלו הדברים לפי הראוי והנכון לפי טבע העולם¹³, ומה שראו חכמים להתיר ע"כ משועבד חלק שמעון לראובן לתשמיש זה, ואם שמעון מוחה נגד הדין, הרי זה כמזיק בגרמא והוא אביזרא דגזל, ומה שאסרו חכמים ועושה ראובן כנגד הדין, הרי זה מזיק לחבירו¹⁴.

עוד כתב, שכל הפעולות שאילו היו נעשים בחצר חבירו הוא מעשה מזיק, ורק משום שעושה בתוך שלו אין בזה שם מזיק, קבעו חז"ל שכל תשמיש קבוע בתוך שלו שמזיק לחבירו, נחשב כאילו עשה זאת בתוך של חבירו¹⁵, כי אף העושה בדרך שימוש אסור להזיק לחבירו בגרמא, וחייב לפנות היזקו בדיני נזקי שכנים¹⁶.

[1] ראה סי' קנ"ה. [2] ראה ב"ב כ"ב ב', ועיין במנחת פתים סי' שפ"ו סעיף א', שמאריך שאסור מהתורה להזיק בגרמא, ותמה על השער

כאשר חזר, גילה מספר ילדים שעמדו ליד הארון שלו. הפרשיות היו בידיהם. כיון שראו אותו ברחו הילדים את מקומותיהם. ר' אפרים ניגש לראות מה עוללו הילדים ולבנו התפלץ. אחת הפרשיות היתה קרועה. לא נדרש זמן רב לר' אפרים להבין שהיא נפסלה.

במדור 'קו ההלכה' (גליון קמ"ה) נכתב אודות מקרה דומה וכדלהלן:

ידיד ביקש ממני שאמסור את המזוזות שלו אל הסופר, בהיות שהסופר גר בסמיכות לתלמוד תורה שם אני מלמד. המזוזות היו מונחות בתיק שלי, ובעת שיצאתי מהכניסה שהייתי עומן הילדים והן נפסלו.

שאלה: האם הורי הילדים צריכים לשלם על נזקי הילדים? האם אני חייב לשלם על נזק זה?

תשובה: ביסוד הדברים, הן ההורים והן המורים פטורים הם על נזקי שעשו הילדים (והוא בשם ה'חפץ חיים' זצ"ל להוכיח מזה מה שאומרים שדעת בעה"ב הוא היפוך דעת תורה (עי' סמ"ע סי' ג' ס"ק י"ג), שדעת בעה"ב הוא שאם הילד הזיק אביו מחויב לשלם ואם החתול שלו הזיק אדם הזיק אינו חייב לשלם, אבל עפ"י התורה הוא להיפך. אם החתול שלו הזיק חייב לשלם, ואם הילד שלו הזיק פטור לשלם (משפט המזיק פ"ב הערה ב)).

אמנם, במקרה שלך - לפי הענין - יתכן שאתה חייב על נזקי אלו מדין שומר. אף ששומר רשאי למסור את הפקדונות שהופקדו בידיו לילדיו ולבני ביתו, שעל דעת כן מסר זאת המפקיד לידיו. מכל מקום אם מסרם השומר לבנו הקטן, חייב השומר על הנזקי שקרו בעודם ביד בנו הקטן כיון שבוודאי יפגע בשמירתו (חושן משפט, סימן רצ"א סעיף כ"א).

יש לציין, שגם מי שנחשב 'גדול' לענין מצוות שכבר נעשה 'בר מצוה', יכול להיחשב לדברים מסויימים כחֶסֶר-אחריות ויתחייב השומר אם מסר זאת לידיו (מהרש"ם חושן משפט סימן מ"ט).

הנה, שומר חנם שהניח בהמה בשדה ונכנס לעיר, אם נכנס בשעה שדרך אנשים ליכנס לעיר, פטור מהנזקי שקרו בהיעדרו. טעם הדבר, כיון שנהג כמנהג העולם (שלחן ערוך - חושן משפט, סימן רצ"א סעיף י"ב).

לכאורה, מה נשתנה דינך, שיצאת מהכיתה והנחת את הילדים למספר דקות בגפם כמנהג כל המורים וחיבנו אותך וכן"ל?

אך אין הנידון דומה לראיה. ראשית, הרועה שעזב את העדר ונכנס לעיר, עדיין לא היה בשעת עזיבתו שום מזיק בקירבת הבהמות. מה שאין כן בנידון דידך, כבר בשעת עזיבתך את הכיתה נותרו המזיקים, דהיינו הילדים, בקרבת המזוזות ויכלו להזיק (דקטנים בחזקת צריכים שימור, עיין רא"ש - נדרים, דף ל"ז ע"א ד"ה 'שכר שימור').

ועוד, המוסר עדר לרועה יודע מראש שהרועה מניחם בשדה ונכנס לעיר כמו שאר הרועים. אך מי שמסר את המזוזות לידך לא העלה בדעתו שתניחן עם הילדים ותעזבם.

אף שמלמד רשאי לעזוב את כיתתו למספר דקות, אף שקטנים צריכים שימור, ואינו צריך לחשוש מפגיעתם של התלמידים. היינו רק במה שאי אפשר להזיק בזמן שהותו בחוץ רק על צד הרחוק, אבל להניח עם תלמידיו חפצים שהופקדו בידי והוא אחראי על שמירתם נקרא פשיעה.

עם זאת, יש לדון כל מקרה לגופו של ענין ולהסיק אם המורה אכן אמור היה לחשוש שיקרה נזק בעת שנעדר מהכיתה.

אלא שאם ההורים נטלו על עצמם את האחריות לפצות על הזיק בנם וכן אם התלמידים כשגדלו החליטו לשלם 'לפנים משורת הדין' (עיין בגליון כ"ג מדור 'קו ההלכה' וגליון קמ"ב מדור 'מעשה שהיה'), יפצו את המלמד כיון שהוא שילם לבעל המזוזות (עיין שלחן ערוך - חושן משפט, סימן רצ"ה סעיף ב', וראה שבת הלוי - חלק ד', סימן רכ"ד).

ע"כ.

לנידון דידך, מלבד כל מה שכתב לעיל ומה שנראה לדון שיש כאן פשיעה מצד המלמד ר' אפרים, נראה להוסיף עוד טעמים החיוב.

ר' אפרים נטל את התפילין להנאתו, בכדי להראות לתלמידיו. אם כן דין שומר שכר יש לו ונתחייב בשמירה מעולה. יוצא אפוא שאף אם לא נדון אותו כפושע, עדיין חובת תשלומין עליו.

משכורת או תמיכה

שאלה: האם אברך הלומד בכלול נחשב 'פועל'? נפקא מינה, שראש הכולל אינו יכול לשולחו ללא סיבה מוצדקת. גם, שאיחור בתשלום משכורתו יהיה בה משום 'כל תלין'.

תשובה: אין במאמר זה בכדי להכריע למעשה. יש לשמוע בכל מקרה את הצדדים ולהכריע לגופו של ענין. אמנם, נעלה כאן מספר נקודות ומה שנחלקו הפוסקים בכך.

עיקר הנידון הוא, האם יש לכך דין 'משכורת' וחייב ראש הכולל/המעביד להחזיקו בכל הזמן שנדרשו (וכמבואר בשלחן ערוך - חושן משפט סימן של"ג). או שמא, דין תמיכה ומענק יש בכך, ורשאי ראש הכולל להפסיק זאת כשיראה לנכון. מצינו בקדמונים שהחשיבו זאת למשכורת ולפועל (שו"ת מהר"ם בן חביב סימן רכ"ה ושו"ת תורת חיים חלק א' סימן נ"ג).

יש מי שכתב שבמציאות של ימינו ודאי נחשב 'פועל' לאותו הזמן שכבר התחיל בתלמודו. שהרי אין זה כמו מי שמחזיק תלמיד חכם ללא מסגרת וללא סדר, שאז ודאי שאין לאותו התלמיד חכם דין 'פועל' ויכול התומך/הנדיב להפסיק את נתינותיו.

כאשר ראש הכולל מקבץ אברכים לפי ראות עיניו ופוחת כולל, ומקבל תמיכות וכדו' ממקורות שונים ואף הוא עצמו נהנה מכך ומתפרנס מכולל זה, הרי שדין האברכים כדן 'פועל' ואינו יכול להפסיק באמצע הזמן - שאינם מוצאים להשכיר עצמם במקום אחר - את תמיכתו/משכורתם. זולת אם האברך אינו עומד בהתחייבותיו בפשיעה (שו"ת שבת הלוי חלק ח' סימן שט"ו).

ויש שכתבו, שכיון שהאברכים לומדים לעצמם, הרי שאין להם דין 'פועל'. אין 'פועל' נשכר לעשות מלאכה לעצמו. ועוד, שהרי מחוייבים בכך בלאו הכי - ללמוד תורה. והרי זה כמו מה שמצינו בפוסקים (נתיבות סימן פ"א סק"ב ומנחת פתים סימן קל"א סעיף ט') שהשוכר אדם שנייח לעצמו תפילין, אין לו דין 'פועל' שמחוייב בזה בלאו הכי (משפטי החושן סימן של"ט הערה ט').

אחרים כתבו שדברי הפוסקים הקדמונים הנ"ל נסובו על מנהג הימים ההם שגביר או נגיד 'שוכר' אברכים כים שילמדו והוא משלם עבורם. אזי דינם שוה לדן 'פועל'. האידאן, שהכולל נותן **תמיכה או מענק** עבור הלימודים, אין זה נחשב כמשכורת. אמנם, ראש הכולל אינו יכול לעשות בכספים כראות עיניו, ויש לו לנהוג בהם כדין מעות של צדקה (ראה שלחן ערוך - יורה דעה סימן רנ"ו).

יש וראש הכולל יתחייב מטעם 'ערב'. שסמך עליו ועבור הבטחתו לא הלך ללמוד במקום אחר (ויש לדון בכך. ראה נחלת צבי סימן רצ"ב סעיף ז' ומשפט שלום סימן קע"ו סעיף י"ד). גם יש מקום לחייב את ראש הכולל משום 'נדרי צדקה', שהבטיח לשלם לו (וגם זה אינו פשוט כל כך. ראה האבת חסד חלק א' פרק א' סעיף י"א ונתיבות סימן רצ"ב סקי"ב. אבל עיין משפט שלום סימן רי"ב סעיף ז').

אך זאת פשיטה, שיש בכך אם ישלחנו משום 'מחוסר אמנה' והתנהגות שאינה ראויה (הישר והטוב חלק י"ז מאמרו של הגר"מ שפרן).

המשך ההערות מפסקי דינים

משפט סי' ל"ד ס"ק י"ג שנוטה לומר שמזיק בגרמא אסור מדרבנן, ועיין בגר"א סי' קנ"ה ס"ק ח' שגרמא אסור מהתורה, וכבר הארכנו בגדר איסור מזיק דיני נזיקין ואכמ"ל, ולהלן יבואר בע"ה בנוגע לנזקי שכ"נים. [3] סי' קנ"ג, קנ"ד. [4] ראה שו"ת חתם סופר ח"מ סי' ע"ט ע"פ הרמב"ן שמות ט"ו, כ"ה, ועד"ז בחזו"א ב"ב סי' י"ב ס"ק י' ד"ה ועיקרי, שנמסר להכמים מה נקרא משתמש בשלו או מזיק לחבירו ונעשה דין תורה (וראה להלן הערה 11), וע"ע בכסף הקדשים סי' קע"א סעיף ו' שכתב כן כלפי גוד או אגוד (ועיין חזו"א ב"ב סי' ח' ס"ק א'). [5] שו"ת הרא"ש כלל ק"ח סי' י' הובא בטור סי' קנ"ה סעי' כ"א. [6] ב"ב כ"ה ב' כר"י, סי' קנ"ה סעיף ל"ב. [7] ב"ב שם, שמודה ר"י בגי' דיליה. [8] נתיבות סי' קנ"ה ס"ק י"ח, ומה שכתב שע"כ לא חייב בתשלומין הוא כשיטתו בס"ק י"ז שהמחבר הכריע דלא כעיסור, אכן למבואר בקטע הבא אף למחייבים בתשלומים י"ל כן. [9] ראה נמוקי יוסף ב"ב י' א' מדפי הרי"ף וטור סי' קנ"ה סעיף נ' שהעיסור אות מ' והרא"ש ב"ב סי' ק"ח סי' י' מחייבים מלבד בנמייה ומנפצי כיתנא (כפי שיבואר להלן). והרא"ב פ"ט, וכן מבואר ברמב"ן סוף קונטרס דגרמי, ומסעיף ל"ג שמשמע שרק בלא הרחיק חייב. כתב הנתיבות סי' ק"ח י"ז שפסק דלא כעיסור. וע"ע סעיף ל"ג שני דעות באם לא הרחיק והזיק אם חייב לשלם, אבל מטרת האמור בפנים הוא להבין שרשי גדרים, ועוד יבוארו להלן חילוקי דין בזה. [10] שו"ת הרא"ש הנ"ל. [11] וכן נראה מבואר מהחזו"א ב"ב סי' י"ב ס"ק ו' ד"ה ועיקרי, צוין לעיל הערה 4. וראה בקרית ספר שכנים פרק ט' שכתב שדיני הרחוקות הם מדרבנן ואם הזיק חייב לשלם מדאורייתא (אבל לא הזכיר מחלוקת הראשונים הנ"ל), ולפי מה שכתב בהל' נזקי ממון פרק ה' מה שאסור לאדם להזיק ולשלם נראה דהוי מדרבנן, מל"ש בנזקי שכנים שאין חיוב שמירת נזקי מהתורה. [12] ראה ב"ב י"ז. [13] ראה שו"ת הרא"ש הנ"ל. [14] ב"ב סי' י"א ס"ק א', בשינוי לשון קצת. [15] שם סי' י"ד ס"ק י"ג. [16] שם ס"ק ט"ז באה"ד. משמעו לשונו הוא שנעשה מזיק מפני החיוב שקבעו חז"ל להרחיק, והמחייבים בתשלומין הוא משום גרמא וכו', ולכאורה זה כסברת הפוסקים כשהרחיק אבל לפי העיסור ורא"ש ודעמייה שמחייבים הרי שזה בעצם מעשה מזיק ורק התירו לו לעשות כשירחיק, (אכן מלשון הטור ריש סי' שע"ח משמע שאיסור מזיק כגזל), אבל נראה שביאורו לכונ"ע, והנראה ככוונתו לפי מה שכתב לעיל שהטילו חז"ל לראובן שעבדו על רקע שמעון שאם ירחיק מותר לו לעשות שימוש זה הגם שעלול להזיק לשמעון, ע"כ ששימוש זה אינו בכלל שמירת נזקי על נכסי שמעון, ואף שהזיק לא עבר על איסור מזיק אלא שהטילו עליו חיוב תשלומין אפילו כשהרחיק (עיין לעיל ליד הערה 11). אך אם לא הרחיק והזיק נראה שלדעות אלה דינו כשאר מזיק דעלמא שעבר על שמירת נזיקין.